

Рівненський державний гуманітарний університет

**КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ
НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ:
МОВНО-ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА**

Колективна монографія

Рівне – 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1 КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ МОВИ ТА ЧИТАННЯ ЯК БАЗОВА КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ	7
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	34
2.1. Сутність поняття «комунікативні вміння»	34
2.2. Формування вмінь взаємодіяти усно	37
2.3. Застосування ситуаційних вправ на уроці української мови для формування вмінь взаємодіяти усно	56
2.4. Формування вмінь працювати з текстом на уроці української мови	66
РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	88
3.1. Формування фонетико-орфоепічної компетентності	88
3.2. Формування орфографічних умінь і навичок за умов диференційованого навчання	114
3.3. Формування лексичної компетентності	133
3.4. Формування граматичної компетентності	157
РОЗДІЛ 4 ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	229
4.1. Відмінність та суть понять «культура мови» й «культура мовлення»	229
4.2. Мовна норма й мовленнєва помилка як базові поняття унормованої літературної мови	233
4.3. Ознайомлення учнів з типовими порушеннями нормативного мовлення	240
4.4. Комплекс тренувальних вправ з формування правильного мовлення (на матеріалі вивчення розділу «Прикметник»)	245
4.5. Формування стилістичної компетентності	260
4.6. Мова вчителя як засіб розвитку мовлення учнів	297

РОЗДІЛ 5	РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	318
5.1.	Літературна компетентність учня початкової школи	318
5.2.	Читацька компетенція	321
5.3.	Бібліотечно-бібліографічна компетенція	329
5.4.	Літературознавча компетенція	336
5.5.	Особистісно-діяльнісна компетенція	344
РОЗДІЛ 6	РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ДО ПРАКТИКИ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	351
6.1.	Інтеграція змісту освіти як основа одного з різновидів нестандартного уроку	351
6.2.	Проблема інтеграції змісту навчання в практиці роботи вчителів початкової школи	357
6.3.	Дидактичні особливості інтегрованих уроків	364
6.4.	Підготовка до інтегрованого уроку та методика його проведення	371
6.5.	Формування мовних знань і мовленнєвих умінь на матеріалі краєзнавчого змісту	383
6.6.	Застосування ситуаційних вправ на уроці образотворчого мистецтва	393
6.7.	Практика інтегрованого навчання в початковій школі та ЗВО	404
ПІСЛЯМОВА		417

5. Синтаксичні вправи повинні сформувати настільки міцні знання, уміння й навички з синтаксису на початковому етапі вивчення, щоб можна було активно на них спиратися на наступних етапах навчання.

6. Під час виконання синтаксичних вправ на перших етапах доцільно використовувати різноманітні схеми і таблиці для кращого засвоєння знань, а для збудження пізнавальної активності учнів слід добирати до вправ цікаві малюнки, картинки, ребуси, використовувати елементи гри.

7. Для дидактичного матеріалу синтаксичних вправ по можливості слід добирати високохудожні мовні зразки, які стануть наочністю того, як треба будувати синтаксичні одиниці, правильно вживати слова, словосполучення.

На нашу думку, використання під час опрацювання мовних тем, у тому числі й синтаксичних, навчальних вправ на текстовій основі сприяє виробленню в учнів умінь слухати, розуміти почуте й прочитане, читати, обмінюватися інформацією, робити відповідні висновки.

Реалізація змістової лінії «Досліджуємо мовні явища» у процесі вивчення елементів синтаксису в початковій школі

Сьогодні у всьому світі, і в Україні зокрема, відбуваються процеси модернізації освіти – це особистісно орієнтоване спрямування та інтеграція, інформатизація, компетентнісний підхід до навчання школярів тощо. Усі вони стосуються і початкової школи. Завдання вчителя поступово формувати в учнів знання, вміння, навички, які вони зможуть застосовувати у різноманітних, стандартних і нестандартних, ситуаціях.

У чинних Типових освітніх програмах Нової української школи одним із напрямів вивчення мовно-літературної освітньої галузі визначена змістова лінія «Досліджуємо мовні явища», яка передбачає вивчення граматичного матеріалу здобувачами початкової освіти через дослідження мовно-мовленнєвих понять та явищ у процесі активної розумової діяльності (аналізу, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення тощо).

Реалізація змістової лінії «Досліджуємо мовні явища» у процесі вивчення елементів синтаксису у початковій школі сприяє розвитку, удосконаленню умінь і навичок усного мовлення (слухання, розуміння, говоріння); здатностей будувати зв'язні писемні висловлювання; формувати певне коло знань про мову і мовні вміння; акцентує увагу школярів на ролі мови як засобу формування і вираження думки, як засобу спілкування між людьми, забезпечує мотивацію вивчення української мови.

Важливе значення у програмах початкового навчання належить темі «Речення», яка з поступовим ускладненням вивчається в усіх класах початкової школи: на прикладах речень (на синтаксичній основі) учні засвоюють лексичне значення слова, усі мовно-мовленнєві поняття з фонетики, орфоєпії й орфографії, словотвору, морфології. Речення виступає тією основною одиницею мовлення, на фундаменті (на синтаксичній основі) якої школярі усвідомлюють та засвоюють лексичне значення слова, усі мовно-мовленнєві поняття з фонетики, орфоєпії й орфографії, словотвору, морфології. Тільки на синтаксичному рівні мовної системи виявляється функціональна значимість одиниць усіх рівнів, їх участь у досягненні комунікативних цілей.

Серед пріоритетних методичних засобів формування синтаксичних умінь чільне місце належить вправам на спостереження й аналіз речень та словосполучень у зв'язному висловлюванні, роботі над текстом, відтворенню деформованого висловлювання, моделюванню синтаксичних одиниць, творчому конструюванню, ситуативним завданням, дослідженню-пошуку, дослідженню-спостереженню, лінгвістичному експерименту, навчальному редагуванню, ситуативним завданням. Усі ці вправи сприяють, крім вироблення синтаксичних умінь, розвитку мовленнєво-комунікативних умінь, стимулюють мислення учнів, потребують конструктивної діяльності з елементами творчості, підвищують розумову активність і розширюють можливості практичного застосування умінь.

Комунікативно спрямоване вивчення елементів синтаксису передбачає насичення кожного аспектного уроку спеціальними завданнями (вправами),

мета яких – сформувати у школярів уміння комунікативно доцільно й граматично правильно вживати різноманітні синтаксичні одиниці у процесі спілкування. Оскільки спілкування – це поєднання процесів сприйняття чужого і створення власного мовлення, то для забезпечення повноцінного мовленнєвого розвитку школярів треба застосовувати завдання, спрямовані на удосконалення умінь сприймати чуже мовлення та продукувати власні висловлювання монологічного й діалогічного характеру. Ці види робіт можуть бути окремими самостійними завданнями чи складовою частиною комплексних вправ.

Вивчення синтаксичного матеріалу, яке ґрунтується на застосуванні спеціальної системи комунікативних завдань, по-перше, активізує мовленнєво-мисленнєву діяльність учнів, по-друге, забезпечує планомірний, усвідомлений розвиток їхнього мовлення, по-третє, створює умови для виявлення творчих здібностей у різних видах мовленнєвої діяльності.

Аналіз наукових праць щодо навчання елементів синтаксису здобувачів початкової освіти засвідчує значну зацікавленість науковців у дослідженні ефективних методів формування знань про речення і словосполучення як мовних та мовленнєвих одиниць, системи роботи з ними, впровадження комунікативно-діяльнісного підходу до опрацювання синтаксичних понять на уроках української мови у початкових класах тощо.

Дослідженню мовних явищ у процесі вивчення елементів синтаксису присвятили науково-методичні праці В. Бадер, М. Вашуленко, К. Пономарьова, І. Стратілат та ін., які розробили й детально описали методику опрацювання словосполучення і речення в початкових класах, подали приклади різноманітних вправ, переважно комунікативного спрямування. Вчителі-практики Я. Заяць, О. Онишків, К. Плиско, Г. Подорожна, Н. Фоміна, Р. Христіанінова та ін. в методичних посібниках та на сторінках фахових періодичних видань запропонували конспекти проведення циклу уроків з вивчення синтаксичного матеріалу. Проте зміни, які постійно відбуваються в

житті, зокрема й у сфері освіти, породжують потребу в удосконаленні методики навчання української мови, її пристосуванні до вимог часу.

Висновки. Складність і неоднорідність синтаксичних одиниць, специфіка поєднання в них чинників форми та змісту, надрівневий характер, текстоцентричний підхід до вивчення синтаксису, а головне – належність однаковою мірою мові й мовленню визначають інтегративність синтаксичної компетентності, спричиняють її комплексність та узагальненість щодо інших компетентностей. Теоретичне опрацювання відомостей із синтаксису закладає надійні основи формування відповідних умінь та навичок: вичленовування, розмежування, аналіз, трансформація та конструювання синтаксичних одиниць відповідно до визначених завдань. Формування синтаксичної компетентності є пріоритетною проблемою, оскільки інші мовні одиниці вивчаються в шкільному курсі мови саме на синтаксичній основі, що дає змогу реалізувати головні принципи й потенційні можливості когнітивного та функційно-стилістичного напрямів у вивченні української мови й розв'язання основного завдання підготовки школярів до активної комунікативної діяльності в різних сферах спілкування.

Рекомендації. Вивчення методичної літератури з проблеми ефективності різних видів вправ із реченням дозволили нам шляхом аналізу визначити ті групи вправ, які потім лягли в основу запропонованої нами методики. Ми зупинили свій вибір на вправах із деформованими текстами і реченнями, на доповнення і завершення речень, оскільки вони є підготовчими до мовлення, перебудову і складання різних типів речень, їх вживання у створених навчальних та ігрових ситуаціях, діалогах, що формують не тільки мовленнєві, але й комунікативні вміння. Саме ці види вправ становили основу системи знань до уроків із розділу «Речення». У побудові цієї системи ми спиралися на аналітичні та деякі аналітико-синтаксичні вправи підручника, які дають змогу формувати переважно граматичні вміння, доповнили їх комплексними, творчими, ситуативними вправами, переважно синтетичного характеру.

У процесі дослідження, створюючи систему аналітико-синтетичних вправ та враховуючи загальнодидактичні принципи, ми дійшли висновку, що

1) використовуючи вправу на уроці, необхідно точно знати мету вправи; знати, яких результатів потрібно домогтися;

2) треба спеціально стежити за точністю виконання вправи, щоб не закріпити помилок, якщо вони виникають;

3) кількість вправ, яка залежить від індивідуально-психологічних особливостей школярів, має бути достатньою для утворення вмінь і навичок; якщо вправ буде не достатньо, вміння і навички не закріпляться; надмірна кількість вправ, як правило, викликає негативне ставлення школярів і знижує увагу;

4) вправи не повинні бути випадковим набором однотипних дій; в основі їх повинна лежати певна система, чітко спланована правильна послідовність їх, зокрема поступове ускладнення;

5) вправи мають проводитися систематично, інакше уміння й навички утворюються повільно або, якщо вони не закріплені, швидко послаблюються, і навіть взагалі зникають.

У нашій системі аналітико-синтетичних вправ із реченням ми враховували такі вимоги до вправ:

а) вправи повинні допомогти сформувати уявлення про речення не лише як окремий мовний факт, а в цілісній системі української мови;

б) синтаксичні вправи мають проводитись систематично впродовж кожного року навчання з поступовим ускладненням завдань і дидактичного матеріалу;

в) завдання і матеріал до вправ повинні бути науково достовірними і, водночас, доступними для учнів початкової школи;

г) виконання синтаксичних вправ має сформувати настільки міцні знання, уміння й навички з синтаксису на певному етапі вивчення, щоб можна було активно на них спиратися на наступних етапах навчання;

д) під час виконання синтаксичних вправ на перших етапах доцільно використовувати різноманітні схеми і таблиці для кращого засвоєння знань, а для збудження пізнавальної активності учнів слід добирати до вправ цікаві малюнки, картинки, ребуси, використовувати елементи гри;

е) для дидактичного матеріалу синтаксичних вправ по можливості слід добирати високохудожні мовні зразки, які стануть наочністю того, як треба будувати речення, правильно вживати слова.

Врахування загальнодидактичних методів і прийомів передбачає використання на уроках із синтаксису розумного співвідношення аналітичних і синтетичних вправ, проблемно-пошукових і репродуктивних завдань.

Список використаних джерел:

1. Вашуленко М. Методика навчання української мови в початковій школі. Київ : Літера ЛТД. 2011. 364 с.
2. Лобода В. В. Питання синтаксису простого речення в початковій школі. *Початкова школа*. 1999. № 5. С. 13–15.
3. Лужецька Л. Вивчення елементів синтаксису в початковій школі: комунікативно діяльнісний підхід. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2018. С. 181–190.
4. Машина З. Формування комунікативної компетентності учнів на уроках української мови й літератури. *Початкова школа*. № 9, 2017. С.15–18.
5. Мельничайко О. І. Вивчення елементів синтаксису в початкових класах : метод. посібн. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. 72 с.
6. Мельничайко О. І. Вивчення розділу «Речення» у 2 класі. *Початкова школа*. 1981. № 6. С. 19–23.
7. Мельничайко О. І. Опрацювання речення у 1 класі. *Початкова школа*. 1999. № 8. С. 21–13.
8. Нова українська школа. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://mon.gov.ua/tag/nova-ukrainska-shkola>.
9. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja. Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
10. Озерская В. П. Изучение морфологии на синтаксической основе. 4 класс. Москва, 2013. 116 с.
11. Пентилюк М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови. *Українська мова і література в школі*, 1999. № 3. С.8–10.
12. Петрук О. Комунікативне спрямування у навчанні української мови у початкових класах шкіл з мовами викладання національних меншин. *Початкова школа*, 2012. № 10. С. 41–44.
13. Шелехова Г. Сучасні підходи до навчання рідної мови в загальноосвітній середній школі. *Українська мова і література в школі*. 1998. № 1. С. 2–5.